

Goněk, Vladimír

Otázky spolupráce Sovětské Ukrajiny a Sovětského Ruska v oblasti obrany v období před vznikem SSSR : k problematice pojmu vojenský svazek sovětských republik

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. C, Řada historická.
1980, vol. 29, iss. C27, pp. [181]-193

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/102802>

Access Date: 24. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

VLADIMÍR GONĚC

OTÁZKY SPOLUPRÁCE SOVĚTSKÉ UKRAJINY A SOVĚTSKÉHO RUSKA V OBLASTI OBRANY V OBDOBÍ PŘED VZNIKEM SSSR

K problematice pojmu vojenský svazek sovětských republik

Pojem vojenský svazek, popř. vojenskopolitický svazek sovětských republik se systematicky objevuje v literatuře týkající se vzniku SSSR jako svazového státu nebo řešení národnostní otázky v sovětské zemi; náplň tohoto pojmu nebývá u jednotlivých autorů vždy zcela shodná, vždy však bývá kladena do úzkých souvislostí s vydáním dekretu Celoruského ústředního výkonného výboru z 1. června 1919 o sjednocení sovětských republik. Vydání dekretu bývá vykládáno buď přímo jako vytvoření vojenského svazku sovětských republik, popř. jako dovršení procesu vytváření vojenského svazku, který má znamenat sjednocení dosud samostatných národních ozbrojených sil případně všech zdrojů pro obranu samostatných sovětských republik,¹ v kvalitativně vyšší formě se vznik vojenského svazku sovětských republik vykládá nikoli jako víceméně jednorázový akt, nýbrž jako postupný proces zahrnující celou první polovinu roku 1919 a dekret z 1. 6. 1919 jako právní završení tohoto procesu, přičemž však zase základní schéma zůstává obdobné — od samostatných, relativně zformovaných ozbrojených sil nezávislých republik k jejich vojenskému svazku jako otázka čistě státoprávních vztahů (byť podníčená poměry sil ve válce).² Je však třeba hledat další souvislosti, na jejichž základě bude třeba patrně toto schéma upravit.³

¹ Příkladem může být učebnice I. B. Berchina *Istorija SSSR*, Moskva 1972, s. 129, dále *Istorija SSSR s dřevnějších vremen do našich dněj*, VII, Moskva 1967, s. 521–523, kde je svazek vykládán výhradně jako sjednocení ozbrojených sil, dále studie D. I. Myška *Učast Radjans'koji Ukrajiny v utvorenni SRSR, UIŽ*, 1972, č. 11, s. 18. Toto pojetí je přejímáno i v naší historiografii např. u J. Hříbka, *Vznik společenství sovětských národů*, Praha 1972, s. 274–279.

² Posledním příkladem může být *Istorija Ukrajins'koji RSR*, V, Kyjiv 1977, s. 404 až 407.

³ Jeho nosnost již nepřímo narušila práce V. M. Kuricyna *Perechod k NEPu i revoljucionnaja zakonnosť*, Moskva 1972, která vyzvedla úzké souvislosti mezi sjednocovacím procesem sovětských republik a budováním obecně právní struktury sovětské společnosti vůbec a vytvářením nového právního vědomí. Je třeba hledat i další souvislosti.

Samotný termín „vojennij sojuz“ lze do češtiny překládat jako vojenský svazek — ve smyslu sjednocení armád a vojenských institucí — nebo jako válečný svazek — ve smyslu vytvoření celkové jednoty potřebné pro úspěšné vedení války proti domácí kontrarevoluci i zahraničním interven-tům. Termín válečný svazek může tedy vyjadřovat značně hlubší jednotu, jejíž platnost by však patrně ztrácela opodstatnění po ukončení války popř. po pominutí bezprostředního nebezpečí války, naopak pouhé sjednocení ozbrojených sil nemusí být takto dobově omezeno. Termín „vo-jennij sojuz“ přitom obvykle jak v dobových dokumentech, tak zejména v literatuře zahrnuje oba významy, jindy se mluví víceméně jen o jed-noté armády,⁴ v každém případě však má mít vojenský svazek trvalou platnost a v dalším, jednoduše lineárně nebo stupňovitě pojatém vývoji je tento svazek doplňován dalšími svazky až po vytvoření svazového stá-tu — SSSR.

Rovněž je nutno mít na zřeteli fakt, že termín vojenský ev. vojensko-politický svazek se neobjevuje pouze s přívlastkem svazek sovětských re-publik. K jaru roku 1919 je kladeno především v souvislosti s realizací závěrů VIII. sjezdu KSR(b) prohloubení vojenskopolitického svazku děl-nictva a rolnictva v sovětské zemi a celkové další upevnění sovětské moci, zpružnění a prohloubení spojení mezi jejími místními a ústředními or-gány.⁵

Celkově takto znovu vyvstávají otázky, jak se formovala vojenská jed-nota sovětských republik, jakými kvalitativními stupni procházela, nakolik lze mluvit o národních ozbrojených silách v jednotlivých sovětských re-publikách a jejich samostatnosti, popř. z čeho tato samostatnost pramenila, jaký je skutečný význam dekretu Celoruského ústředního výkonného výboru z 1. 6. 1919 a jaké byly bezprostřední impulsy pro jeho přijetí a konečně nakolik je formování vojenského svazku sovětských republik formou nového uspořádání vztahů dosud nezávislých sovětských republik a nakolik je tato otázka řešitelná jako pouhý problém státoprávní. Tento příspěvek se opírá zejména o vztahy Sovětské Ukrajiny a Sovětského Ruska v dané problematice a snaží se tak být dílčím přínosem k jejímu řešení.

* * *

Především je třeba při sledování vývoje vojenského svazku sovětských republik mít na zřeteli celkový vývoj sovětských ozbrojených sil, zejména Rudé armády a základní kvalitativní proměny v organizaci těchto ozbro-jených sil.

V počáteční fázi, v období října a bezprostředně následujících měsíců tvoří ozbrojenou oporu sovětské moci oddíly Rudých gard a ty jednotky staré ruské armády, které se pod agitací bolševiků aktivně stavějí za so-větskou moc. V tomto prvním období přitom existovalo pouze jednotné ideověpolitické vedení těchto ozbrojených opor sovětské moci, prováděné bolševickou stranou; ve všech ostatních směrech (zejména v oblasti or-

⁴ Srv. např. výše zmíněný Kljackinův výklad v *Istorija SSSR ...*, VII.

⁵ Srv. např. I. B. Berchin, *Istorija SSSR*, s. 122–125.

ganizace a velení) jednota ozbrojených sil neexistovala. Jednotky byly fakticky relativně samostatné, aktivitu vyvíjely nikoli na základě rozkazů nadřízených velitelů, nýbrž prakticky podle principu přímé demokracie. Stará ruská armáda se přitom nacházela ve stadiu pokračujícího rozkladu a musela být posléze zcela rozpuštěna. Koncentrace řízení a velení oddílů Rudých gard dospěla do úrovně městských štábů, popř. štábů oblasti, přičemž pravomoc těchto štábů vůči podřízeným oddílům nebyla absolutní. Samotné oddíly Rudých gard nebyly formovány jednotným způsobem, nýbrž na základě místních potřeb a možností.

Uvedená rozptýlenost v řízení a organizaci ozbrojených sil byla politickou nezbytností, byla naprosto adekvátní revoluční iniciativě nejširších lidových mas jako reakce na byrokratický centralismus předchozího režimu; integrace ozbrojených sil se mohla stát záležitostí teprve pozdějšího (a dlouhodobého) vývoje. Tato rozptýlenost zároveň výrazně oslabovala bojeschopnost ozbrojených sil. V lednu 1918 bylo tedy přijato rozhodnutí o vybudování nové řádné pravidelné armády.⁶

Samozřejmě počátky budování nové armády byly opět poznamenány dobou vzniku, hlavními organizátory byly místní orgány sovětské moci a armáda se budovala na principu dobrovolnosti v nejširším smyslu včetně dobrovolnosti disciplíny, přetrvávají principy přímé demokracie; princip důsledného centralismu se v armádě zatím nemohl prosadit.⁷ Rozvinutí zahraniční intervence a občanské války si pak vynucuje intenzivní posilování bojeschopnosti Rudé armády a tak celé období občanské války a intervence znamená neustálé reorganizace v oblasti velení, řízení i organizace Rudé armády a tyto reorganizace směřující k hlubší a hlubší integraci armády pokračovaly byť s menší intenzitou i v dalším období a relativně byly dovršeny v polovině 20. let.

Na Ukrajině v prvním období sovětské moci⁸ byla situace v organizaci a výstavbě ozbrojených sil analogická. Na jedné straně tak sice existuje ústřední orgán, lidový sekretariát vojenství budovaný od počátku ledna 1918 a vláda Sovětské Ukrajiny rovněž vydává v lednu 1918 dekret o organizaci Rudé armády;⁹ zároveň však jak Rudé gardy, tak oddíly Rudé armády (a její součásti Rudého kozáctva) byly vytvářeny místními orgány sovětské moci a většinou rozvíjely aktivitu pouze v oblasti svého zformování podle dispozic místních orgánů sovětské moci, izolovaně od jiných oddílů.

Přitom aktivita kontrarevolučních sil mj. právě na Ukrajině v tomto období vyžaduje ve zvýšené míře koncentraci velení a organizaci sovětských ozbrojených sil. První krok v tomto směru byl učiněn ještě v prosinci 1917, Rada lidových komisařů se usnesla vyslat V. A. Antonova-Ovsejenka jako svého mimořádného komisaře pro boj s kontrarevolucí na

⁶ 1. 1. 1918 vytvořeno celoruské kolegium pro organizaci a formování nové armády, 28. 1. přijala Rada lidových komisařů dekret o organizaci Sovětské armády — N. I. Šatagin, *Organizacija i strojitělstvo Sovětskoj Armii v period inostrannoj vojennoj intervencii i graždanskoj vojny*, Moskva 1954, s. 28; *Dekrety Sovětskoj vlasti*, I, Moskva 1957, odd. I, dok. č. 237.

⁷ N. I. Šatagin, *Organizacija...*, s. 36–37.

⁸ Tj. od prosince 1917 do dokončení německo-rakouské okupace Ukrajiny v dubnu 1918.

⁹ *VOSR na Ukrajině. Sbornik dokumentov i materialov*, III, Kijev 1957, s. 51.

jihu.¹⁰ Štáb Antonova-Ovsejenka se usadil v Charkově, jeho pravomoci se vztahovaly na Ukrajinu, oblast Donského vojska a Kubáně. Na přelomu r. 1917/1918 se úsilí štábu koncentrovalo zejména na boj proti Kaledinovi, prováděný především ve směru od Doněcké pánve silami Rudých gard, dále měl za úkol napomáhat boji proti Centrální radě na Ukrajině. Avšak roztržitost sil formálně podřízených štábu vyzvedla reálnou úlohu Doněckého štábu Rudých gard a štáb Antonova-Ovsejenka se tak stává v první řadě koordinátorem v rozdělování ozbrojené pomoci vysílané z centrálních oblastí Ruska a spočívající v dodávkách zbraní a střeliva a dále ve vysílání jednotlivých oddílů Rudých gard.¹¹

Po zahájení německého a rakousko-uherského tažení proti Sovětské Ukrajině se hlavní pozornost štábu Antonova-Ovsejenka zaměřuje na Ukrajinu, Antonov-Ovsejenko byl současně jmenován členem vlády Sovětské Ukrajiny a vrchním velitelem jejích vojsk.¹² Po celou dobu své činnosti v uvedených funkcích se přitom Antonov-Ovsejenko střetává se samostatnou aktivitou vojsk jemu formálně podřízených;¹³ rovněž jednotlivá dočasně se formující autonomní sovětská centra na jihu (republiky Doněcko-Krivoorožská, Oděská, Krymská, Donská) střežila „své“ ozbrojené zálohy, neumožňovala Antonovu-Ovsejenkovi disponovat s nimi (ač byl formálně jmenován vrchním velitelem ozbrojených sil „republik jihu Ruska“) a svou vlastní obranu organizovala až v momentě bezprostředního ohrožení. Antonov-Ovsejenko tak byl v trvalém kontaktu pouze s vládami Sovětského Ruska a Sovětské Ukrajiny.¹⁴

Celkově lze shrnout, že za prvního období sovětské moci na Ukrajině poměrná roztržitost a rozptýlenost ozbrojených sil (která se zde stala jednou z rozhodujících příčin dočasné porážky sovětské moci) odpovídala situaci na celém sovětském území. Současně, nakolik existovala relativní jednota všech sovětských ozbrojených sil, natolik se tato jednota vztahovala i na Sovětskou Ukrajinu. Činnost Celoruského kolegia pro vytvoření Rudé armády se vztahovala na celé sovětské území. Antonov-Ovsejenko sjednotil ve své osobě funkce lidového komisaře Sovětského Ruska a člena vlády Sovětské Ukrajiny a funkce komisaře vlády Sovětského Ruska pro boj s kontrarevolucí na jihu a vrchního velitele vojsk Sovětské Ukrajiny. Je příznačné, že po německo-rakouské okupaci Ukrajiny skládá Antonov-Ovsejenko své plné moci do rukou rady lidových komisařů. Sovětské jednotky ustoupivší z Ukrajiny byly nasazeny později v průběhu roku 1918 jako součást Rudé armády např. u Caricynu, na Východním frontu apod. Zároveň je třeba vyzvednout, že právě na Ukrajině vzhledem k mimořádně soustředěnému tlaku nepřítele dochází ve srovnání s ostatním sovětským územím k novým jevům v koncentraci organizace obrany, jako byl např. štáb Rudých gard Doněcké pánve, dále v širší míře zaváděná jmenování

¹⁰ *Direktivy Glavnogo komandovanija Krasnoj Armii*, Moskva 1969, dok. č. 8.

¹¹ P. I. Harčev, *Zbrojna dopomoha rosijs'koho narodu trudjaščym Ukrajinu v bo-roťbi proty Central'noji Rady i Kaledina*, UIŽ, 1966, č. 11.

¹² *Graždanskaja vojna na Ukrajině. Sbornik dokumentov i materialov*, I/1, Kijev 1967, dok. č. 41.

¹³ *Srv. např. Direktivy komandovanija frontov Krasnoj Armii*, I, Moskva 1971, dok. č. 11.

¹⁴ *Ukrajins'ka RSR v period hromadjans'koji vijny*, I, Kyjiv 1967, s. 295 an.

velitelů jednotek nadřízenými orgány a nikoli jejich volba samotnými vojáky (od počátku to platilo zejména pro Rudé kozáctvo) a konečně ve vytvoření komise pro obranu usnesením Celoukrajinského ústředního výkonného výboru z 22. února 1918 lze spatřovat předobraz pozdější Rady obrany RSFSR.¹⁵

Základem pro některé pozdější diference v organizaci armády na Ukrajině a v Sovětském Rusku se stal vývoj v období německo-rakouské okupace Ukrajiny. Od jara 1918 dochází k postupnému rozvíjení dohodové intervence a v souvislosti s tím i k výraznému početnímu rozšíření Rudé armády; naléhavou nezbytností se stává centralizace v organizaci jednotek Rudé armády i centralizace velení a řízení, rovněž upevnění disciplíny apod. Proto např. 22. dubna 1918 přijal Celoruský ústřední výkonný výbor dekrety, jimiž byla stanovena délka služby v armádě a rušila se volitelnost velitelů, kteří měli být nadále jmenováni nadřízenými vojenskými orgány;¹⁶ zrušení volitelnosti velitelů se v jednotlivých jednotkách uplatnilo v období května, místy se protáhlo až do konce roku 1918. Vojenské záležitosti byly vyčleněny z kompetence místních sovětů a na jaře 1918 byla přijata opatření k budování struktury tzv. vojenských komisariátů volostních, újezdnic, gubernských a okružnic.¹⁷ V dubnu až květnu 1918 byl rovněž reorganizován ústřední aparát vojenského řízení a správy, který postupně nabývá charakteru skutečného centra vojenství, po vytvoření Nejvyšší vojenské rady byly vytvořeny Celoruský hlavní štáb, Ústřední správa zásobování aj.¹⁸ V květnu až červnu 1918 byl na základě usnesení Celoruského ústředního výkonného výboru¹⁹ postupně v jednotlivých vojenských okruzích rušen princip dobrovolnosti vstupu do armády a vydávány první mobilizační příkazy. V září byla zrušena Nejvyšší vojenská rada a vytvořena Revoluční vojenská rada republiky (RVSR) jako orgán, který měl koncentrovat veškerou vojenskou moc a správu; zároveň byla vytvořena funkce vrchního velitele všech ozbrojených sil republiky.²⁰ Dále 30. listopadu 1918 byla zřízena Rada dělnické a rolnické obrany v čele s Leninem, která měla koncentrovat mobilizaci všech zdrojů země v zájmu úspěšné obrany.²¹

Uvedená opatření na cestě k vytvoření řádné pravidelné armády mohla být uplatněna jen v Sovětském Rusku, na okupované Ukrajině mají stranické organizace pouze spojení s jednotlivými partyzánskými oddíly (řada partyzánských oddílů stála přitom ideově i organizačně pod vlivem jiných politických stran). Při obnovování sovětské moci na Ukrajině²² byla pochopitelně její struktura budována zcela znovu a v tomto rámci musela být znovu budována i organizace ozbrojených sil ve smyslu opětového překonávání jejich roztržičnosti (jejímž základem nyní bylo množství jednotlivých dosud samostatně operujících nevelkých partyzánských oddí-

¹⁵ *Graždanskaja vojna na Ukrajině . . .*, I/1, dok. č. 2.

¹⁶ *Dekrety Sovetsknoj vlasti*, II, Moskva 1959, odd. I, dok. č. 84, 85.

¹⁷ *Tamtéž*, dok. č. 40, 131.

¹⁸ *Dekrety Sov. vlasti*, I, odd. I, dok. č. 336; N. I. Šatagin, c. d., s. 58.

¹⁹ *Dekrety Sov. vlasti*, II, odd. I, dok. č. 183.

²⁰ *Dekrety Sov. vlasti*, III, Moskva 1964, odd. I, dok. č. 159, 213.

²¹ *Dekrety Sov. vlasti*, IV, Moskva 1968, odd. I, dok. č. 46.

²² Jednotlivé části postupně od konce roku 1918 do dubna 1919.

lů), překonávání lokálních zájmů a odstředivých tendencí v organizaci ozbrojených sil. Takto vlastně Sovětské Rusko získalo v organizaci ozbrojených sil o celý rok náskok před Ukrajinou. Obnovující se sovětská moc na Ukrajině samozřejmě všestranně čerpá ze zkušeností Sovětského Ruska a současně Sovětské Rusko aktivně napomáhá mj. i ustavení a koncentraci ozbrojených sil Sovětské Ukrajiny.

Tak ještě v září 1918 přijímají na základě iniciativy V. I. Lenina ÚV KŠR(b) a ÚV KS(b) Ukrajiny rozhodnutí o vytvoření pravidelné ukrajinské armády,²³ na jehož základě se započalo s formováním prvních dvou ukrajinských divizí z ukrajinských partyzánských oddílů působících v neutrálním pásmu mezi Sovětským Ruskem a dosud okupovanou Ukrajinou.²⁴ Tyto divize byly začleněny do tzv. Rezervní armády, vytvořené v říjnu 1918 při severních hranicích Ukrajiny a podřízené bezprostředně vrchnímu veliteli ozbrojených sil RSFSR.²⁵ Materiální zabezpečení ukrajinských divizí se opíralo o Orelský vojenský okruh na základě předpisů platných pro jednotky Rudé armády.²⁶ V listopadu se přikročilo k formování Skupiny vojsk kurského směru jako plnění směrnice rady lidových komisařů RSFSR o přípravné vojenské pomoci na podporu osvobozenécké boje pracujících Ukrajiny.²⁷ Do rámce skupiny byly přesunuty mj. uvedené ukrajinské divize, velitelem skupiny byl jmenován již výše zmíněný Antonov-Ovsejenko, který se stal formálně i velitelem partyzánských a povstaleckých oddílů na okupovaném území Ukrajiny.²⁸ Takto dochází již od počátku k úzkému sjednocení zárodku budoucí ukrajinské armády s Rudou armádou RSFSR.

Sama pomoc RSFSR obnovující se sovětské moci na Ukrajině nebyla pouhým vnějším aktem solidarity, nýbrž vyplývala ze zcela totožných společných zájmů boje proti témuž protivníku. Ještě na podzim 1918 se sovětská strategové zamýšlejí nad postupem vojsk Dohody na Balkáně a možností rozvinutí protisovětské zahraniční intervence na jihu. Zpráva vrchního velení pro RVSR o strategické situaci k 1. prosinci 1918 již bezprostředně předpokládá invazi interventů na jižní Ukrajině a požaduje urychlené obsazení oblastí uvolňovaných Němci, aby byla linie obrany oddálena od center životně důležitých pro celou sovětskou zemi; na Ukrajině pak požaduje zajistit odpor všeho organizovaného dělnictva proti postupu interventů a současně za stejným účelem koncentrovat v oblasti Kurska a Orla silnou armádu.²⁹ Zpráva člena RVSR F. V. Kosfajeva pro vrchního velitele z 4. ledna 1919 již konstatuje fakt stále sílících desantů na jihu Ukrajiny a upozorňuje, že mezi 1. a 10. únorem mohou interventé rozvinout útok již na linii severní hranice Ukrajiny a je tedy nezbytné podniknout příslušná protipatření, zejména vyslat rezervy z center RSFSR.³⁰

²³ *Istorija gosudarstva i prava Ukrajinskoj SSR*, Kijev 1976, s. 146.

²⁴ *Direktivnyj komandovanija frontov . . .*, I, dok. č. 513.

²⁵ *Direktivnyj Glavnogo komandovanija . . .*, dok. č. 162.

²⁶ *Tamtéž*, dok. č. 163; *Graždanskaja vojna na Ukrajině*, I/1, dok. č. 449.

²⁷ *Ukrajin'ska RSR v period hromadžans'koji vijny*, II, Kyjiv 1968, s. 32.

²⁸ *Direktivnyj komandovanija frontov . . .*, I, dok. č. 516, 521.

²⁹ *Direktivnyj Glavnogo komandovanija . . .*, dok. č. 127.

³⁰ *Tamtéž*, dok. č. 172.

28. listopadu 1918 proběhlo první zasedání prozatímní dělnicko-rolnické vlády Ukrajiny, na němž bylo mj. přijato usnesení vytvořit Revoluční vojenskou radu (RVS) Ukrajinské sovětské armády a podřídit jí všechny ozbrojené síly činné na Ukrajině, tj. včetně partyzánských jednotek v týlu nepřítelů. Členy RVS byli přitom jmenováni členové velení Skupiny vojsk kurského směru v čele s Antonovem-Ovsejenkem. Sama Skupina vojsk kurského směru byla vedoucími ukrajinskými orgány považována za maskované jádro budoucího Ukrajinského frontu. Uvedené rozhodnutí vlády Sovětské Ukrajiny mělo být uplatněno až po souhlasu RVSR, zároveň bylo přijato rozhodnutí vyslat do Moskvy delegaci, která měla s Radou obrany RSFSR projednat společný plán akcí na Ukrajině.³¹ Po dalším přeformování byla Skupina vojsk kurského směru podřízena Jižnímu frontu a stala se jádrem pozdější 13. armády bojující v Doněcké pánvi; ukrajinské povstalecké jednotky spolu s některými jednotkami z RSFSR rozvíjejí na sklonku roku 1918 útok na Ukrajině, zejména na charkovském směru a stávají se základem pro utvoření Ukrajinského frontu. K tomu dochází 6. ledna 1919 rozkazem vrchního velitele vojsk RSFSR na základě předchozího usnesení RVSR; velitelem frontu byl jmenován Antonov-Ovsejenko, náčelníkem štábu dosavadní velitel Rezervní armády Glagolev, jmenováním dalších členů RVS byla pověřena vláda USSR.³²

Sovětská vojska na Ukrajině se měla tvořit podle vzoru RSFSR, usnesení o rozšíření platnosti všech dekretů, předpisů a pravidel o formování vojenských jednotek přijatých v RSFSR bylo přijato ještě koncem prosince 1918;³³ 11. února pak vydává lidový komisař vojenství USSR příkaz, podle něhož veškeré vojenské zákonodárství RSFSR a rovněž příkazy a směrnice RVSR a Lidového komisariátu vojenství RSFSR nabývají automaticky platnosti na území Ukrajiny, pokud by nebyly upraveny zvláštním aktem Lidového komisariátu vojenství USSR.³⁴

Specifická politická i strategická situace na Ukrajině však neumožnila plně uplatnění všestranně deklarované jednoty ozbrojených sil obou sovětských republik. Především se základem budování ozbrojených sil na Ukrajině stávají partyzánské oddíly, tj. ozbrojené síly jsou budovány na principu dobrovolnosti z elementů, které si navykly naprosto rozdílným způsobem boje než jaké mají být vlastní pravidelné armády a které neprošly jednotným řádným vojenským výcvikem ani politickou výchovou, naopak mnohdy se projevily jako politicky zcela nespolehlivé. Formálně vytvořené pravidelné jednotky se tak stávaly fakticky neústrojným volným sdružením bývalých partyzánských oddílů, v nichž přežíval starý partyzánský duch se všemi svými negativními rysy; jednotliví velitelé podnikali jednotlivé akce podle vlastního uvážení, nerespektovali nadřízené velitele, součinnost jednotek byla mizivá, v mnohých jednotkách ne-

³¹ *Graždanskaja vojna na Ukrajině*, I/1, dok. č. 528; *Direktivny komandovanija frontov...*, I, dok. č. 517.

³² *Direktivny Glavnogo komandovanija...*, dok. č. 173. Je třeba současně poznamenat, že ukrajinský front nezahrnoval celou Ukrajinu, nýbrž byl ustaven pro boj proti ukrajinským nacionalistům a dohodové intervenci na jihu Ukrajiny, zároveň celý jihovýchod Ukrajiny (Doněcká pánev) se stal jednou z oblastí operací Jižního frontu, jehož úkolem byl boj proti dobrovolnické armádě.

³³ *Graždanskaja vojna na Ukrajině*, I/1, dok. č. 602.

³⁴ *Istorija gosudarstva i prava USSR*, s. 134–135.

bylo možno provádět politickou práci pro odpor velitelů; mnohé jednotky byly aktivní pouze v rájonu své bývalé partyzánské činnosti, po přesunu se stávaly pasívními, jejich příslušníci hromadně dezertovali apod. Jiné zdroje pro formování armády však zatím na Ukrajině neexistovaly.

V souvislosti s osvobozováním rozsáhlých území na Ukrajině na jaře 1919 se (obdobně jako tomu bylo v celoruském rámci v prvním období po revoluci) objevuje mohutná vlna živelné revoluční iniciativy, jejíž místní projevy se ne vždy shodovaly se záměry ústřední sovětské moci na Ukrajině (a často byly doprovázeny anarchistickými tendencemi, pro něž byly na Ukrajině živnou půdou dosavadní časté mocenské zvraty). To se projevuje i v organizaci vojenství. Takto tedy základním předpokladem pro upevnění organizace vojenství na Ukrajině se stává upevnění a koncentrace sovětské moci vůbec. V tomto smyslu samo budování ústředních orgánů sovětské moci na Ukrajině v první polovině roku 1919 není tedy jen budováním sovětské národní státnosti, ale mj. i přechodem od hranic anarchie k postupné koncentraci sovětské moci a právě tento rys je zvláště výrazný pro organizaci vojenství na Ukrajině. V této souvislosti je vhodné vyzvednout požadavek velitele vojsk Ukrajinského frontu Antonova-Ovsejenka ve zprávě pro RVSR z 23. ledna 1919 nepřipustit žádné zvláštní ukrajinské ústřední vojenské orgány, nýbrž podřídit organizaci vojenství na Ukrajině bezprostředně RVSR.³⁵ Tak hluboká koncentrace však zatím zřejmě nebyla možná. Od února 1919 je tudíž budován aparát Lidového komisariátu vojenství USSR, jemuž byla podřízena místní vojenská správa (její struktura byla již formována podle vzoru RSFSR), vytváří se Rada obrany USSR³⁶ i další ústřední orgány, které ovšem navazují velmi úzkou spolupráci s příslušnými orgány RSFSR³⁷ a Rada obrany RSFSR byla již v této době fakticky vrcholným orgánem organizace obrany celého sovětského území.³⁸

Fakt, že organizace vojenství na Ukrajině nemohla prozatím dosahovat té úrovně koncentrace jako v RSFSR, nebyl však vždy náležitě reflektován. Zejména vrchní velitel sovětských vojsk Vacetis často vystupuje proti vojenským orgánům na Ukrajině, zejména vůči veliteli Ukrajinského frontu z pozic, jakoby na Ukrajině byla již vytvořena řádná pravidelná armáda, nebyly mu jasné politické souvislosti, uvažoval v rovině čistě vojenské strategie a to ještě mnohdy příliš abstraktně. Na této bázi dochází k nesrovnalostem zejména mezi Vacetisem a Antonovem-Ovsejenkem zvláště v otázce posil vysílaných z Ukrajiny pro Jižní front i jinam.³⁹

³⁵ *Direktivny komandovanija frontov...*, I, dok. č. 543.

³⁶ 30. dubna 1919 – *Graždanskaja vojna na Ukrajině*, I/1, dok. č. 852.

³⁷ Příkladem může být dohoda Lidového komisariátu vojenství USSR s Ústřední správou zásobování Rudé armády o soustředění zásobování vojsk USSR a RSFSR v rukou Ústřední správy zásobování Rudé armády a Nejvyšší rady národního hospodářství RSFSR – *Graždanskaja vojna na Ukrajině*, I/1, dok. č. 839.

³⁸ Srv. např. rozhodnutí Rady obrany RSFSR o zavedení válečného stavu na železnicích Ukrajiny z 17. února 1919 – *Graždanskaja vojna na Ukrajině*, I/1, dok. č. 720.

³⁹ Na Ukrajině sice existovaly obrovské zdroje pro budování nových jednotek Rudé armády, za daných poměrů (sovětská moc ve stavu zrodu, partyzánsťina, banditismus aj.) však prakticky nebylo možné je náležitě využít. Zároveň pokusy přesouvat na Jižní front jednotky složené z bývalých partyzánských oddílů většinou skončily jejich rozkladem.

Vztah mezi oběma veliteli posléze v dubnu až květnu 1919 dospívá do stadia, kdy se přestali respektovat jako osobnosti a rozkazy a přípisy si fakticky vyměňují prostřednictvím jiných členů RVSR nebo s nimi zatěžují přímo Lenina,⁴⁰ což v extrémních případech přímo ohrožovalo úspěch obrany sovětské země.

Organizace a řízení vojenství v samotné RSFSR k počátku roku 1919 přes kvalitativní pokroky proti USSR však není rozhodně dokončena a náležitě koncentrována. Tak např. v únoru 1919 byl přijat definitivní plán skladby a početních stavů divizí proti dosavadní rozrůzněnosti, nadále činí ještě vážné problémy vzájemné spojení řídicích orgánů v armádě od nejvyšších po nejnižší úroveň, RVSR musel bojovat s faktickou autonomií jednotlivých frontů, armád a divizí, centrální orgány neměly dostatečný přehled o faktické situaci na frontech i v bezprostředním týlu, partyzánská činnost zatěžovala i ostatní fronty, nejen již zmíněný Ukrajinský, byť v menší míře. Teprve v první polovině roku 1919 je v armádě zaváděn řád vnitřní služby, disciplinární řád apod.⁴¹ Mimořádně významnou úlohu v tomto období sehrál i v organizaci vojenství VIII. sjezd KSR(b) v březnu, na němž vystupovala silná vojenská opozice, jejíž požadavky objektivně směřovaly k dezintegraci ozbrojených sil. Vojenská opozice byla na sjezdu poražena, přitom její sílu dokumentuje fakt, že byla poražena 174 hlasy proti 95 a přestože některá ustanovení v dokumentech sjezdu můžeme považovat za částečný ústupek vojenské opozice, celkově je zejména rezoluce o vojenství zaměřena na další koncentraci organizace a řízení armády a mj. přijímá i řadu konkrétních praktických opatření, jako bylo upřesnění činnosti RVSR, reorganizace Polního štábu apod.⁴²

Sám vývoj od Leninova projektu direktivy ÚV o vojenské jednotě z počátku května 1919 k dekretu z 1. června 1919 nelze chápat jako samostatný proces; je plně integrální součástí procesu vyvolaného mohutnou vlnou nových útoků nepřítelů započatých Kolčakovým tažením na východě a zaměřeného na další koncentraci organizace vojenství i obrany vůbec, soustředění se na základní úkoly obrany a stažení rezerv ze sfér relativně druhořadých. První z těchto opatření rozvíjená na základě usnesení ÚV KSR(b) z 11. dubna směřovala ke konsolidaci Východního frontu a zlepšení jeho zásobování; vzápětí dochází k vyšší koncentraci i na Jižním frontu a Ukrajinském frontu, prováděly se další úpravy ve složení střeleckých divizí v zájmu zvýšení jejich operativnosti, od května do října 1919 proběhla reforma systému a struktury Vseobuč, znamenající zkvalitnění jeho práce a současně uvolnění z jeho řad značného množství odborníků pro bezprostřední potřeby frontů.⁴³ Byla podniknuta rovněž opatření k upevnění ozbrojených sil pomocného zaměření, 28. května 1919 Rada obrany

⁴⁰ Dokumenty ke vztahům obou velitelů viz např. *Direktivny Glavnogo komandovanija* . . . , dok. č. 169, 170, 177, 179, 183, 187–189, 198–200, 205, 210–212; *Direktivny komandovanija frontov* . . . , I, dok. č. 543, II, dok. č. 166, 167, 170, 180, 183, 187, 192, 193; *Graždanskaja vojna na Ukrajině*, I/2, dok. č. 16.

⁴¹ N. I. Satagin, c. d., s. 106–110, 122.

⁴² *KPSS o vooružennych silach Sovětskogo Sojuza. Dokumenty*, Moskva 1969, s. 38–49.

⁴³ S. M. Kljackin, *Na zaščitě Oktjabrja. Organizacija reguljarnoj armii i milicionnoje strojitelstvo v Sovetskoj respublike 1917–1920*, Moskva 1965, s. 365–366, 375 až 377.

RSFSR přijala usnesení o vytvoření Štábu vojsk vnitřní ochrany při Lidovém komisariátu vnitra RSFSR, jemuž byla podřízena všechna vojska pomocného zaměření, podřízená dosud jednotlivým ústředním institucím a rezortům.⁴⁴

Zřejmě nejvýznamnější ze všech reorganizací vojenství v roce 1919 byly změny ve vrcholných vojenských orgánech. V polovině června 1919 byl náčelníkem Polního štábu prozatímně jmenován M. D. Bonč-Brujevič a komisařem Polního štábu S. I. Gusev, kteří připravili opatření, realizovaná po zasedání ÚV KSR(b) ve dnech 3.—4. července. I. Í. Vacetis, který již nezvládl úkoly stavěné novou situací, byl ve funkci vrchního velitele vyměněn S. S. Kameněvem, novým náčelníkem štábu se stal P. P. Lebeděv, RVSR byl vytvořen rovněž v novém složení a struktuře a dále byla reformována struktura Polního štábu; současně bylo sídlo vrchního velitelství přeneseno ze Serpuchova do Moskvy.⁴⁵ Celá armáda přešla na jednotnou organizaci, nové vrchní velení dokázalo definitivně skoncovat s přežitky faktické autonomie podřízených jednotek. Posléze dva důležité kroky byly učiněny v otázce sjednocení zásobování armády 9. července 1919 byla zřízena funkce mimořádného zplnomocněnce Rady obrany pro zásobování armády a loďstva, centralizující veškeré zásobování armády a podle dekretu Celoruského ústředního výkonného výboru z 10. srpna přešlo veškeré zásobování armády potravinami do kompetence Lidového komisariátu zásobování a v jeho rámci vytvořené Hlavní správy zásobování armády potravinami. Další centralizaci v okružních vojenských komisariátech a upevnění jejich bezprostřední podřízenosti Celoruskému hlavnímu štábu pak znamená uvedení v platnost 30. září 1919 usnesení o okružních vojenských komisariátech.⁴⁶

* * *

Vedle oblasti vojenství pak sjednocení rezortů dopravy, financí, práce a rad národního hospodářství sovětských republik jako další opatření dekretu z 1. června 1919 jednak znamená do značné míry potvrzení již fakticky ustavených vztahů mezi sovětskými republikami,⁴⁷ jednak je součástí nejen pouhého vývoje státoprávních vztahů sovětských republik, nýbrž obecně procesu pokračující konsolidace sovětské moci jako takové a zvláště pak procesu mimořádné koncentrace všech zdrojů a sil sovětské země v zájmu obrany. (Přitom sám sjednocovací proces sovětských republik se v tomto období neomezuje pouze na otázky obrany). V tomto směru lze poukázat alespoň na úzkou příčinnou souvislost s vytvořením samotné Rady obrany RSFSR⁴⁸ i Rady obrany USSR. Další neméně významnou součástí tohoto procesu je např. od druhé poloviny roku 1919 budování revolučních výborů jako forem mimořádné koncentrace místní

⁴⁴ *Tamtéž*, s. 417.

⁴⁵ *Tamtéž*, s. 418.

⁴⁶ N. I. Šatagin, c. d., s. 187—188.

⁴⁷ *Srv. Otázky dějin střední a východní Evropy*, II, Brno 1975, s. 228—233.

⁴⁸ 30. listopadu 1918 — *Dekrety Sov. vlasti*, IV, odd. I, dok. č. 47; příčiny vzniku srv. též Přípis Vrchního velitelství Leninovi, Sverdlovovi a RVSR z 7. října 1918 — *Direktivy Glavnogo komandovanija* ..., dok. č. 125.

správy pro potřeby obrany a zajištění revolučního pořádku.⁴⁹ Zvláštním případem v jejich rámci byly oblastní revoluční výbory, zřizované v nově osvobozených oblastech jako nutný mezičlánek mezi centrálními a místními orgány sovětské moci (v případech, kdy bezprostřední účinné sepětí centra s místními orgány bylo pro dočasnou nekonsolidovanost místních orgánů sovětské moci nemožné) s úkolem sjednotit činnost všech administrativních a hospodářských orgánů nové oblasti a zabezpečit pevný revoluční pořádek,⁵⁰ tj. zajistit, aby specifikum poměrů zvláště politických na osvobozovaném území nenarušilo, popř. neohrozilo dosaženou jednotu zdrojů a sil sovětské země nutnou pro obranu; analogický význam měl i Celoukrajinský revoluční výbor.⁵¹

Dočasné úspěchy kontrarevoluce mající za následek novou okupaci Ukrajiny i dalších sovětských republik v druhé polovině roku 1919 se staly překážkou pro plnou realizaci ustanovení dekretu z 1. června 1919; k plnému splnutí došlo vlastně jen v rezortu vojenství (Lidový komisariát vojenství USSR a funkce vrchního velitele vojsk USSR byly zrušeny, vojenské okruhy na Ukrajině byly podřízeny bezprostředně RVSR, tj. víceméně obnoven stav z počátku roku 1919). Charakter okupace a další vývoj v roce 1920 přinášejí již nové podmínky pro vztahy sovětských republik. Při obnově sovětské moci na Ukrajině byl sice zpočátku brán za částečné východisko mj. dekret z 1. června 1919 a vláda USSR obnovená v únoru 1920 byla složena pouze z lidových komisařů řídicích nesjednocené komisariáty,⁵² avšak postupně v průběhu roku 1920 i úřady zplnomocněnců sjednocených komisariátů na Ukrajině vedle původní funkce pouhých místních orgánů lidových komisariátů RSFSR nabývají současně funkce vládních orgánů USSR, zplnomocněnci se stávají členy vlády USSR a současně jsou zodpovědní i Celoukrajinskému ústřednímu výkonnému výboru. Nejvýznamnějším z těchto kroků byla obnova Rady národního hospodářství USSR 1. prosince 1920;⁵³ již 25. listopadu dochází k úpravě i v rezortu vojenství, byl vytvořen úřad zplnomocněnce lidového komisariátu vojenství RSFSR, do jeho čela byl postaven dosavadní velitel Jižního frontu H. V. Frunze, který byl současně jmenován členem vlády USSR a vrchním velitelem ozbrojených sil Ukrajiny a černomořského loďstva⁵⁴ při zachování jednoty Rudé armády.

* * *

⁴⁹ Jednotné předpisy o jejich úkolech pak byly vydány na základě dosavadních zkušeností koncem října 1919 — *Dekrety Sov. vlasti*, VI, Moskva 1973, odd. I, dok. č. 147.

⁵⁰ Nejvýraznějším příkladem byl revoluční výbor Sibíře, ustavený usnesením Celoruského ústředního výkonného výboru 27. srpna 1919 — *Dekrety Sov. vlasti*, VI, odd. I, dok. č. 50.

⁵¹ Vytvořen 11. prosince 1919 — *Gražd. vojna na Ukrajině*, II, dok. č. 578.

⁵² Přitom v rámci funkcí vlády USSR chybí vedle sjednocených komisariátů i rezorty zahraničních věcí, zahraničního obchodu, spojů a dělnicko-rolnické inspekce — *Graždanskaja vojna na Ukrajině*, II, dok. č. 747.

⁵³ *Istorija gosudarstva i prava USSR*, s. 153.

⁵⁴ *Graždanskaja vojna na Ukrajině*, III, dok. č. 730.

Ozbrojené opory sovětské moci se tak formují víceméně jednotně na celém sovětském území již od počátků sovětské moci. Postupně se vytvářející ústřední orgány vojenství a obrany RSFSR v čele s Radou obrany RSFSR a RVSR fakticky vystupují v roli nejvyšších orgánů řízení a organizace obrany a vojenství všech sovětských republik. Nakolik existovala relativní integrace vojenství v RSFSR (jako trvalém centru sovětské moci a významné opoře pro sovětskou moc na okrajích v celém období občanské války a intervence), natolik existovala i relativní integrace vojenství mezi RSFSR a USSR a zřejmě mezi všemi sovětskými republikami vůbec. Jevy, které se vyskytovaly v „národních“ armádách a bývají leckdy považovány za sklony k samostatnosti nebo separatismu, se vyskytovaly i u „ruských“ armád a jejich bezprostředního týlu,⁵⁵ nelze je považovat jednoznačně za sklony k národní nebo státní odtrženosti, nýbrž především za přirozený jev na cestě od živelného zrodu ozbrojených opor nové moci k jejich plné koncentraci. Pokud vrcholné vojenské orgány USSR v některých případech neplnily požadavky vojenských orgánů RSFSR, pak není vhodné mluvit o ukrajinském separatismu, nýbrž o faktu, že ukrajinské orgány dosud plně neovládaly sobě formálně podřízené zdroje, síly nebo instituce. V momentě, kdy lze mluvit o relativně zformovaném vojenství v RSFSR i na Ukrajině, lze také mluvit o plné vojenské jednotě obou republik. K výraznému kvalitativnímu skoku v koncentraci obrany a integraci ozbrojených sil celé sovětské země pak dochází v období od dubna do července 1919 v souvislosti se zintenzívněním útoků nepřítelů, další opatření v tomto směru byla přijímána ještě v následujících měsících.

Co se týče vztahů v oblasti vojenství a obrany mezi USSR a RSFSR, tedy v prvním období sovětské moci na Ukrajině nelze ještě mluvit o faktické jednotě ozbrojených sil, zato lze mluvit o jednotě obrany a plně jednotném procesu zrodu ozbrojených sil. V druhém období sovětské moci na Ukrajině se od počátků projevují tendence k plné jednotě pod orgány RSFSR, v této míře se však realizovala jen jednota velení a relativní právní jednota v oblasti vojenství, specifické politické poměry na Ukrajině si vynutily vytvoření zvláštních orgánů vojenské správy USSR, avšak podle vzoru RSFSR a v těsném kontaktu s jejími orgány. Vojenské orgány USSR tak ani nebyly národními orgány proti ústředním orgánům RSFSR, jako spíše oblastními mezičlánky, které se ve spolupráci s ústředními orgány snaží konsolidovat a zvládnout místní živelnost v organizaci vojenství, zákonitě vzniklou po osvobození. Jako další významný moment formující se jednoty vystupuje i personální sjednocení některých funkcí; především velitel Ukrajinského frontu Antonov-Ovsejenko byl již od 30. září 1918 členem RVSR a členem RVSR byl rovněž od téhož dne i lidový komisař vojenství USSR Podvojskij.⁵⁶

K úplnému splnutí pak dochází v létě 1919, avšak konec války v evropské části sovětské země umožňuje v roce 1920 obnovu funkcí, které dosud byly striktně centralizovány při vládě RSFSR, i při vládě USSR a to

⁵⁵ Srv. např. problém Petrohradu a „jeho“ 7. armády – *Direktivy komandovanija frontov . . .*, II, Moskva 1972, dok. č. 80.

⁵⁶ *Sovetskaja istoričeskaja enciklopedija*, heslo *Revvojensovet Respubliki*.

v nové kvalitě tzv. zplnomocněnců, kteří byli zodpovědni vládám USSR i RSFSR. To mj. umožnilo USSR plněji realizovat svou suverenitu. Dekret z 1. června 1919 o sjednocení sovětských republik tak vyznívá jako jedno z dobových prozatímných mimořádných opatření; fakt, že dekret na jedné straně potvrzoval již fakticky ustavené vztahy, na druhé straně nebyl realizován v plném rozsahu, přitom vyzvedá jeho dobovou deklarativní a mobilizační úlohu jako úlohu základní. Dekret tak stojí svým obsahem a významem spíše na okraji sjednocovacího procesu sovětských republik; ten (co se týče vztahů USSR a RSFSR) v roce 1920 navazuje na vývoj z jara 1919, nerozvíjí ustanovení dekretu, nýbrž jde cestou vytváření jak jednotlivých společných institucí a svazků tak i případného rozšiřování kompetence orgánů USSR, jak je bezprostředně vyžadovala konkrétní realita v jednotlivých případech.

